

De Heraut

van de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 28 Juni 1881 (Staatsblad No. 124.)

Zondag 4 Sept. 1898. No. 1080.

Abonnementen: franco aan huis, per drie maanden f 1.30, voor het buitenland per jaar f 6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers aan het Bureau 10 Cent. Abonnementen worden aangenomen door alle Boekhandelaren, Postdirecteuren en aan het Bureau te Amsterdam. Advertenties: van 1 tot 6 regels f 1.20, voor elke regel meer 30 Cent. Aanvragen en vernieling van liefdegaven en Verslagen van Vereen. 12 Cent per regel.

„Onze Hulp en ons Schild.”

Onze ziel verbergt den Heere:
Hij is onze Hulp en ons Schild.
Psalm 33: 20.

Bij het noemen van het Schild, werkt in ons niet zoozeer de herinnering, als veelmeer de voorstelling van wat we op plaat of prent geteekend zagen.

Schilden gebruiken onze krijgsvrienden niet meer en zelfs het schobbejak en pantsier is afgelegd. Van geen beukelaar of rondas hoort men onder ons. Een schildknaap is bij ons veldheeren thans onbekend.

Maar zoo was het in Davids dagen niet. In die dagen werd elk jong man bij lans en speer, en deswege ook bij schild en rondas opgevoed. Elk man in Israël had het schild op den arm gedragen. En als het wapentuig in dagen van vrede aan den wand hing, zag vrouw en kind vaak naar dat schild op als naar het wonder instrument dat het leven van vader of reeds gered had of straks zou redden.

Destijds leefde dus het schild voor aller verbeelding. Men zag het voor zich. Men zag er de deuken in van den lansstoot of van het pijlschot, dat er door was afgeweerd. Het schild was schier in elke woning een voor ieder uitgesteld instrument dat den wand sierde. Men wist van kindsbeen af, wat dat schild te beduiden had. Men zag voor oogen hoe het gehanteerd werd. Men gaf er zich rekenschap van wat kostelijke diensten het had bewezen.

Zoo werd het schild, of wat op hetzelfde neerkomt, het rondas en de beukelaar, voor een iegelijck in die dagen het symbool van heil en redding, van zekerheid te midden der gevaren, van bevrijding tegen nood en dood.

En zoo machtig is de indruk van dit schoone symbool op volken en talen geweest, dat wij nu nog, ook nadat reeds eeuwenlang het schild is afgeschafte en ons volk nauwelijks meer weet wat onder een rondas of beukelaar te verstaan zij, nog altoos in allerlei lied, in allerlei betoog en in allerlei predikatie de beelddespraak van het schild ontmoet. Men heeft dan het schild wel gezien, maar men laat het voor zich opleven in de voorstelling.

En zoo zingen ook wij nog van „God den Heere die een zoon en schild is, en is het ook ons een vertroosting, als we tot den vader aller geloovigen de Goddelijke bevestiging hooren uitgaan: „Ik ben uw schild, uw loon zeer groot.”

Want ook al leven wij in de rijke, volle betekenis van het schild slechts met moeite in, toch vindt de uitroep van den psalmist: „De Heere is onze hulp en ons schild” ook in onze ziel nog zoo veelzins weerklink.

Immers die uitroep zegt ons, dat er, wat gevaren ons ook dreigen, een almachtig God is, die, ongezien en ongemerkt, nochtans voor ons waakt.

In wat gevaren we telkens verkeerden, verstaan we zelden niet, en reeds daarom beseft geen onzer ook maar van verre wat de trouwe onzes Gods voor ons gedaan heeft, om ons te redden.

We zijn nu nog zoo telkens gelijk aan kleine kinderen, die gedachteloos spelen aan den rand van het woud, terwijl het oog van vader reeds het spoor van den wolf gezien heeft, die in dat woud schuilt, en er op loert om op ons aan te vallen.

Natuurlijk is zulk een beeld nog veel te zwak, om de volle werkelijkheid uit te drukken, maar iets zegt het ons dan toch.

Immers het is zeer gewoon, dat ook in het huislijk leven kleine kinderen van zes, zeven jaar, niets hoegenaamd bespeuren van de ernstige dingen, die het geluk of den welstand van het gezin bedreigen, en dat vader en moeder diep in zorgen zitten, en dat het hun gelukt ook in de toekomst voor hun kleinen een zeer ernstig gevaar af te wenden, zonder dat de kinderen onder hun spel ook maar iets kunnen vermoeden van wat, indien vader en moeder niet gewaakt hadden, ook hun toekomst zou vernietigd hebben.

En ditzelfde nu grijpt in nog veel ernstiger zin gedurig met Gods kind plaats.

Dan is er allerlei onheilgeheer, die het op hem aanlegt, dan is er allerlei gevaar dat voor onze ziele en voor onze toekomst dreigt, dan vliegt er allerlei pijl om ons heen, die op ons gemunt is, maar niet wij die het ontdekken, niet wij die het zien, niet wij die het ontwaren.

Als het pijlschot trof, dan ja, zouden we de wonde merken.

Maar nu niet.

Nu wandelen we gedachteloos voort, en vervolgen half lachend, half spelend onze weg.

Maar omdat wij het gevaar niet zagen, daarom zag God het toch.

Hij voor wien zijn kind als het zwart van zijn oogappel is.

En toen nu de giftige pijl in rechte vaart ons hart zou getroffen hebben, hief onze trouwe God en Vader dekkend en reddend en beschermend de hand zijner goddelijke liefde voor ons op.

Hij was onze Hulp en ons Schild.

Toch gaat het niet altoos buiten ons om. Hoe dieper we in de kennis van onze zonde en van Gods genade worden ingeleid, des te meer wordt Gods kind ook opmerkend gemaakt voor de onheilgeheer invloeden en demonische machten, die het op hem aanleggen.

Zijn leven klimt uit het onbewuste almer tot helderder bewustzijn op. Hij begint er meer van te merken wat er met hem voortvalt, wat er om hem omgaat, wat strijd er tusschen God en Satan ook om zijn ziel gestreden wordt.

Eerst was dat ook voor hem alles verborgen achter een ondoordringbaar gordijn. Zoo zag hij niets en merkte hij niets.

Maar hoe verder hij komt in geestelijke kennis, hoe meer dat gordijn begint weggeschoven te worden.

Zoo merkt hij steeds duidelijker, dat zijn worstelingen en zijn strijd op aarde niet op zich zelf staan, maar slechts het uitvloeisel en de nadering zijn van een veel banger strijd, die achter dat gordijn der hemelen tusschen Michael en zijn heilige engelen tegen Satan en zijn booze engelen gestreden wordt.

Die engelenwereld gaat voor hem open, die wereld der demonen wordt voor hem een ontzettende werkelijkheid.

En daarom als hij bidt, denkt hij aan die engelen, en begeert „Gods wil te doen, gelijk die engelen in den hemel,” en denkt hij evenzoo aan dien Satan, en begeert hij van zijn God „verlost te worden van den Booze.”

Hij merkt nu althans iets van het gevaar, hij hoort nu het geroep van den giffigen vliegende peil, zijn ziel doorworstelt duizend dooden; en als hij nu toch niet bezwijkt, maar het gevaar ziet wijken, en de vredegroet van Gods heilige engelen begint door zijn ziel te ruischen, dan weet hij, door wien hij gered en uitgeholpen is, en juicht en jubelt hij in zijn God, die immer zijn Hulp en ons Schild.

En hierbij leeft hij.

Immers hij heeft het dubbel getuigenis in Gods Woord en in zijn eigen geestelijke ervaring. Zijn God heeft het hem betuigd en met zijn Goddelijk Amen bevestigd: „Ik ben uw schild, uw loon zeer groot”; en de ervaring heeft het hem bevestigd, dat wel waarlijk in de ure des gevaars zijn God zich als een schild over hem verhuif en hem uit nood en dood gered heeft.

En nu geloof hij.

Nu is hij in die heerlijke gedachte, dat zijn God zijn Helper en zijn Schild is, reeds vooruit zalig, ook al is er op dat oogenblik nog van geen dreigend gevaar sprake.

Hij weet nu, dat zijn God zijn Schild is; dat hij in zijn God een hem dekkend en ondoordringbaar schild bezit; en dat, welke doodsgevaar er ook over zijn ziel zullen opkomen, hij in zijn God veilig is.

Niet hij kan zich zelf verhoeden of dekken, maar zijn God staat voor hem in.

„Vrees niet, gij, kleine geloovige, zoo klinkt het met hemeltaal door zijn ziel, mijn oog zal op u zijn, Ik zal maken dat uw voet niet wankelt, en als de doodelijke pijl u treffen zou, zal ik uw schild zijn, dat de pijl tot u niet genake.”

En dit nu schenkt aan Gods kind dat hooge gevoel van geestelijke ruste in zijn God.

Zoo vliedt de angst en wijkt de bangheid van zijn ziele. Niet meer als het gejaagde haert, heeft en schrikt hij voor den pijl des doods, maar als Gods kind rust hij in de Vadertrouw zijns Heeren.

Immers, wat er ook come, wat duizend dooden hem ook bedreigen mogen, hij geloof, dat zijn God zijn schild is en zijn zal, en achter dat Goddelijk schild weet hij zich in nood en dood veilig.

Toch wordt daarom niet elke pijl op dat heilige schild opgevangen.

Soms wil de Heere het, en beschikt Hij het alzo, dat toch onze ziele bitterlijk gewond wordt.

Van achteren weten we dan wel waar dat aan ligt.

Niet aan dat heilige schild, maar daaraan, dat wij in plaats van achter dat schild te schuilen, onszelven hadden blootgegeven, en gewaand hadden, met eigen doorzicht

den pijl wel te zullen mijden, of met de eigen hand den pijl die ons treffen zou, af te kunnen wenden.

Natuurlijk, wie achter het schild zijns Gods veilig wil zijn, moet zich dicht nabij zijn God blijven, moet bij Hem schuilen, en zich niet vermeten om het hoofd buiten dat schild uit te steken.

En toch juist dat doen we zoo gedurig. Niet altoos uit boos opzet; maar meest uit zorgeloosheid. Omdat het gevaar op dat oogenblik was afgewend en we niet aanstonds nieuw gevaar dachten. Omdat we aan onzen zekeren en vasten stand in God gewend raakten, en het schild onzes Gods niet meer waardeerden.

En dan strafte God niet zelden onze roekeloosheid, door ons te laten wonden; niet opdat we gewond zouden zijn, maar opdat we door die wonde van onze roekeloosheid zouden genezen worden.

Die pijl die ons treft moet dan in Gods hand het middel zijn, om ons weer naar God toe te drijven, en ons achter zijn heilig schild te doen schuilen.

Vooral de jongeren van jaren moeten gedurig op die wijs geleerd worden, om niet van eigen hand redding te verwachten, maar al hun heil in het schild huns Gods te zien.

Op later leeftijd komt zulk een uitglipen bij Gods kinderen dan ook minder voor. Wie reeds lang op den weg is, kent de ervaring van den Psalmist: „Ik sloeg er ik werd verdrukt den dwalweg in, maar nu geleerd houd ik uw wet en wegen.”

Door ziele schade en geestelijke schande zijn deuzulken wijs geworden.

Zij weten, zij verstaan het, dat alle menselijke schild niet baat, en dat er maar één veiligheid, maar één redding, maar één afdoende bescherming te vinden is, die bevrijding en bescherming die achter het schild onzes Gods gezocht en gevonden wordt.

En daarom zingen ook de jongeren van jaren het wel mee, dat „God de Heere een zoon en een schild is”, maar toch ze zingen meer op den klank af, om het schoon der woorden, om het rijke der heilige poëzie.

Maar de waarheid, de volle werkelijkheid van zulk een psalmied verstaat en bekend alleen hij, die zelf voor den eeuwig dood gestaan heeft, en van dien dood door het schild zijns Gods is gered.

Uit de Pers.

Over het lezen van Gods Woord bij de huisgebeden: schrijft L. te K. in de *Frische Kerkbode*:

Eerst in deze eeuw is in de Gereformeerde Kerk in Nederland, dank zij Duitslands invloed, in menig gezin de Bijbel verdrongen door stichtelijke huisboeken, die „morgens en ’s avonds worden gelezen. De bekende werken van Van Oosterzee e.a. deden daarbij dienst. Totdat van Engeland uit door de methodische daartegen een reactie is ontstaan. Ongetwijfeld heeft dit methodisme het bijbelgebruik overdeven. Tegenwoordig kan men bijna geen vergadering meer houden van christelijke aard of de opening geschied met gebed en het lezen van Gods Woord. Kerkelijke en politieke vergaderingen, jongelingsverenigingen en maatschappijen, al beginnen met een kapittel te lezen. Maar de soberheid van Gereformeerde beginselen is niet. Onze vaders begaaven zelfs hun kerkelijke vergaderingen nooit met het lezen van een hoofdstuk uit de Schrift. Waar men saamkomt om te handelen, is zulk een voorlesing minder op zijn plaats. Maar hoewel deze overdrijving ook moet afgekeerd worden, in elk geval is aan dezen methodischen invloed te danken, dat in menig gezin het stichtelijke huisboek weer plaats maakte voor den Bijbel en de afgeleide boek werd prijgegeven voor de reine en zuivere bron. Een terugkeer naar de oude Gereformeerde zede, die tot dankbaarheid stemt.

En toch doen wij dat geregeld lezen der H. Schrift zich moeilijkheden voor, die wij gemiddeld onderschatten en die het wel verklaarbaar maken waarom de „huisboeken” een tijd lang zooveel opgang maakten.

Voorerst staat men voor de ernstige vraag of men de Schrift geheel zal lezen, hoofdstuk na hoofdstuk, dan wel alleen die gedeelten, die meer bepaald van stichtelijke aard zijn. Een teedere en kiesche vraag, die wel met ernst onder de oogen behoort gezien te worden.

Aan de ene zijde vindt men dezulken, die met een beroep op het apostolisch woord: *Alle Schrift is van God ingegeven* en is nuttig tot leering, vermaning, onderwijzing en vertroosting, de geheele Schrift doorlezen zonder een hoofdstuk over te slaan. Niet alleen de lange geslachtsregisters in Kronieken enz. worden geheel gelezen, maar ook de reinheidswetten in Leviticus, met al hetgeen betrekking heeft op het verborgen seksuele leven van man en vrouw. Den reinen te allen rein en het is beter — zoo oordeelen desulken — dat de kinderen door de H. Schrift deze dingen te weten komen dan dat edelloze praat hen wijs maakt.

Wat toch vroeger of later geschiedt. Bovendien, slaat men zulke hoofdstukken over, dan prikelt dit toch de nieuwsgierigheid van het kind en wordt straks in het verborgen gelezen wat vader openlijk niet voorlezen durft, en dan dikwijls met een verbeelding, die allerminst heilig is gestemd.

Aan de andere zijde staan desulken, die hoewel volkomen toegevend, dat de geheele Schrift Goddelijk is en daarom ook nuttig is tot onderwijzing, toch gelooven, dat daarom nog niet elk deel der H. Schrift juist bestemd is voor huiselijk gebruik.

Ook in de catechisatie en het onderwijs op de Christelijke School zal de onderwijzer de Bijbelsche geschiedenis met zekere voorzichtigheid hebben te behandelen en enkele histories of kort of in het geheel niet bespreken, omdat deze voor de ooren der kinderen minder geschikt zijn. Waarom zou men dan, zoo vragen desulken, ook bij de lezing der Schrift in het huisgezin niet dezelfde regel kunnen volgen? Dit lezen geschiedt toch om het gezin op te bouwen in het geloof, in de vrees des Heeren, in de liefde tot God en zoowel de vele ceremonieele wetten als de geslachtsregisters hebben zulk een stichtelijk karakter niet. Men kan deze daarom gerust overslaan bij de huisgebedenstoefening.

Het is niet gemakkelijk in dezen strijd een uitspraak te doen, omdat in de redenering van beide partijen eenige waarheid schuilt. Ongetwijfeld ligt het meeste gevaar bij het laatste standpunt. Gaat men eenmaal naar eigen willekeur een maatschap aanleggen van wat stichtelijk is, dan is een grenslijn moeilijk te trekken. Men zal beginnen met de reinheidswetten over te slaan; straks zal de geschiedenis van Noach, Lot, Davids val enz. worden overgeslagen; de profeten van Jeremia en Ezechiël zullen niet meer gelezen worden; de brieven van Paulus zullen bediening ontmoeten en zelfs in de Evangelien zal men nog liefst eenige gedeelten ter zijde laten. Zoo houdt men ten slotte slechts een zeer klein gedeelte van de H. Schrift voor het huiselijk gebruik over, een Bijbel, die nauwelijks meer dien naam dragen mag.

Tegen dit laatste euvel nu kan niet ernstig geboeg worden gewaarschuwd en naar onze overtuiging is het nog honderd maal verstandiger de geheele H. Schrift voor te lezen zonder een woord weg te laten, dan dat men ten slotte eindigt met een geheel vernietigd Bijbel bij de huisgebedenstoefening te gebruiken, waarvan het grootste gedeelte bij het voorlezen wordt overgeslagen. Waar gelezen wordt, is om de Schrift te leeren kennen en het zoo broodnodig is, dat niet een stuk, maar heel de Schrift door ons gekend wordt, daar zal men, ook waar men enkele stukken overslaat, zich toch altijd tot het uiterste moeten beperken.

Een tweede vraag, die niet minder belangrijk is, is deze of het voldoende is de Schrift voor te lezen of dat de vader ook geroepen is de Schrift eenigermate uit te leggen en toe te passen.

In bijna alle Gereformeerde gezinnen bestaat het gebruik, dat de vader eenvoudig leest zonder meer. Zoolang dit lezen de bekende bijbelsche geschiedenissen geldt, levert dit minder bezwaar op omdat deze zelfs door eenvoudige leden van het gezin in hoofdzaak wel te volgen zijn. Ook de Psalmen, Spraken, Prediker, en enkele brieven van Paulus kunnen zonder toelichting nog wel verstaan worden. Maar met de profeten en het grootste gedeelte der brieven van Paulus is dit niet het geval. Het gezin luistert, omdat het Gods Woord is, maar draagt er geen de minste vrucht van weg, omdat men wel de woorden hoort, maar de inhoud niet begrijpt. En op de vraag: verstaat zij wat gij leest; zou in de meeste gevallen met den kauerling moeten geantwoord worden: Hoe zou dit kunnen, waar een uitgeleerde ontbreekt?

Nu zijn slechts weinig huisvaders zoo ontwikkeld, dat zij voor den huis weg deze moeilijke gedeelten der H. Schrift kunnen verklaren. Juist daarom heeft de Gereformeerde Kerk aan de Schrift de kostelijke kanteekeningen toegevoegd, waarin een schat van verklaring ligt verborgen, die echter voor de meeste huisvaders reukeloos kapitaal is, omdat zij er nooit gebruik van maken. Ja in de meeste gezinnen wordt zulk een Bijbel met kanteekeningen niet eens meer gevonden.

Juist daarom moet met ernst er op gewezen dat het profetisch ambt van den huisvader toch waarlijk niet bestaat in een eenvoudig voorlezen van de Schrift, wat ieder doen kan, maar dat hij zijn gezin ook in de Schrift onderwijzen moet naar de mate der gaven hem geschonken. Daarom behoort een huisvader voor dat hij de Schrift leest, zoo dit eenigzins doenlijk is, voor zich zelf de verklaring aan den kant na te zien, en althans enkele moeilijke gedeelten toe te lichten.

Het is daarbij volstrekt geen eisch, dat telkens een geheel hoofdstuk wordt gelezen en verklaard. Voor de opvoeding in de kennis en het geloof zal het vruchtbaarder zijn tien verzen met het verstand te lezen, dan een geheel hoofdstuk zonder dat het gezin het volgen kan.

De klacht, die men thans zoo vaak hoort, dat men aan dit lezen der H. Schrift, zoodra als men toekomt aan de profeten of brieven, eigenlijk niets meer heeft, zou dan vanzelf ophouden. Het lezen der Schrift zou niet meer een mechanisch sleurwerk worden, een taak, die elken dag moet afgewerkt, maar een geestelijken arbeid, een verrijkt worden in kennis, een opgebouwd worden in het geloof.

En het zou daarbij zeker niet minder uitnemend werken, wanneer de vader een volgend maal aan de kinderen of andere leden van het gezin, naar den aard van het gelezen die meebrengt, kort vroeft wat de vorige maal gelezen was. Niets scherpert zo de aandacht en maakt het geheugen williger om te onthouden, dan een herhaling van wat gehoord is.

Voor Kootwicks Scholen.

Ingekomen bij den heer B. RIJNSMA, hoofd der school te Kootwijkbroek: Van den heer P. H. ROEST te Appeltoren f 1.55, en van den heer M. Zuidam te Capelle a/d. IJssel f 1.

Bij Ds. HOUTZAGERS: Van den heer S. v. d. Brug te Woudsend, gevonden in de collectie f 1; van N. N. te Baarn f 2.50; uit de Unie-collectie te Schalkwijk van X. Y. Z. f 10; van den heer J. J. Meijer te Wommels f 1; van G. K. H. Z. te Zwartsluis f 2.25; van den heer Queendag, signaalfabrikant te Harlingen f 10, Unie-collectie; van Z. v. d. M. te IJsselmonde f 0.50.

D. HULLEMAN, Penningmeester.

Buitenland.

Duitsland. Von Bismarck's persoonlijke verhouding tot de religie. In een vorig artikel hebben we uiteengezet welke houding de overleden Duitschen Kanselier aannam tegenover de kerk des Heeren, laat ons nu nog enkele mededeelingen doen omtrent zijn persoonlijke verhouding tot God.

Von Bismarck, zoo schreven we, liet niet na, om als er gesproken werd van de groote uitkomsten die hij door zijn politiek verkregen had, de eere daarvan aan den Heere te geven. Ter illustratie deelen wij de volgende anekdote mede. De kanselier ontmoette eenmaal in den Berlijnschen „Thiergarten” den generaal superintendent Buechel. De laatste bleef staan en sprak aldus den rijkskanselier aan: „Doorluchtigheid, ik wilde u gaarne de hand drukken en uitdrukken hoezeer ik mij er in verblij, dat u alles zoo merkwaardig gelukt.” Von Bismarck antwoordde: „zeg niet te veel,” en hij telde zes groote staatkundige plannen mede, telkens daarbij aantoonend, dat hij het zoo had gewild en dat zoo gans anders was uitgekomen. „Ik wil u wat anders zeggen: Ik ben blijde wanneer ik bemerk waar de Heere God heen wil, en wanneer ik Hem dan kan naastropelen.”

Den 3den Juli 1851 schreef hij aan zijne vrouw: „Hoe veel schijnt mij thans klein toe, wat mij voor 14 jaren groot scheen; hoeveel eervardig, wat ik toen bespottte. Hoeveel bladeren kunnen nog uit onzen invendigen mensch voortspruiten, en weder vervellen, tot weder 14 jaren voorbij zijn, tot 1865, wanneer wij het heilven! Ik begrijp niet, hoe een mensch, dien over zich zelve nadenkt en toch van God niets weet of weten wil, het leven dragen kan, minachting en verveling moet zijn deel zijn. Ik weet niet, hoe ik het dagen uitgehouden heb; moest ik nu leven als toen, zonder God, zonder u, zonder kinderen — ik zou inderdaad niet weten waarom ik het leven niet zou afleggen als een vuil hemd, en toch zijn de meesten mijner bekenden zoo, en leven.”

In een zomernacht zwom hij bij Rüdesheim over den Rijn naar den Mühlentoren bij Bingen en rat toen met een vriend onder een glas wijn — „mijn klein testament en den sterrenhemel brachten ons op christelijke gesprekken en ik torde lang aan de dengzaamheid zijner ziel, waaraan hij zich op de manier van Rousseau vast hield, zonder iets anders te bereiken als dat ik hem tot zwijgen bracht.”

In den Pruisischen handdag riep Von Bismarck in 1849 eenmaal uit: „Ik hoop het nog te beleven, dat het gekkenisch (Narrenschick) van dezen tijd op den rots der Christelijke kerk schipbreuk lijdt; want nog staat het geloof aan de geopenbaarde waarheid bij het volk vaster dan het geloof aan de zaligmakende kracht van een artikel der grondwet.”

Van groot belang is een brief van Von Bismarck aan Andrae in Pommeren. Juist was de conventie te Gostein gehouden. Von Bismarck had zich aan een badplaats tegelijk met de beroemde zangeres Paula Lucca laten fotograferen. Dit werd door de bladen gemeld, de *Kladderadatsch* maakte er natuurlijk gebruik van om enige caricaturen daarover in de wereld te zenden. In dezen tijd had hij ook Virchow, den bekende afgevaardigde, die Von Bismarck gebrek aan waarheidsliefde had verweten, tot een duel uitgedaagd. Daarover was zijn vriend Andrae bejeld en schreef hem er over. Op den tweeden kerstdag van 1865 antwoordde von Bismarck hierop dat het hem van harte leed was, als hij aan geloovige Christenen ernstig gaf. Maar hij meende dat hij in zijn positie niet kon nalaten ernstig te geven. Hij beroept zich op het gezegde van zijn vriend dat van zijn doen en laten niets verborgen blijft, om aan te toonen dat als dit waar is, het niet kon nijdigen dat er rechtmatig of onrechtmatig ernstig genomen aan zijn handelingen werd. Hij schrijft voort dat hij niet kan toegeven dat alles van hem openbaar wordt. „Gave God, dat ik buiten datgene wat aan de wereld bekend werd, geen andere zonden voor mijne rekening had,” zoo schrijft hij, en geeft daarbij te kennen dat hij alleen op de verzoening hoopt door Christus bloed.

Wat het duel met Virchow betreft, schrijft hij: „wanneer ik mijn leven op het spel zet, doe ik dit in hetzelfde geloof, dat ik in langen en zwaren strijd, en in oprecht en onmoedig gebed tot God gebedend heb, en dat mij het woord eens menschen, ook niet dat van een vriend in Christus en van een dienaar zijner kerk, niet afneemt. Wat het kerkbezoek aangaat, moet ik u mededeelen dat het onjuist is als men beweert dat ik nooit een bedehuis bezoek.” Von Bismarck deelt dan voorts mede dat gezondheidsredenen hem beletten geregeld het kerkgebouw te bezoeken, terwijl hij ten slotte mededeelt dat Paula Lucca een dame is, die men, al was zij ook zangeres bij de opera, geen onsedelijk leven kon verwijten evenmin als hem zelve. Had hij kunnen voorzien, dat het portret ernstig zou geven, dan had hij zich niet onder het bereik van het toestel van den fotograaf gesteld. Ten slotte drukt hij de hoop uit dat de genade Gods hem de stof des ootmoedigen geloofs niet ontnemen zal, en dat dit geloof hem niet hardhoofderd voor berispende woorden van vrienden maken zal, noch toornig tegen liefdelooze en hooghartige oordeelverellingen.

Deze brief levert het bewijs dat ook Von Bismarck beheerscht werd door vooroordeel. Hoe kon hij anders zijn voorgenomen duel goed praten!

Over de evangelische „Orthodoxen”, die zich aan den Bijbel houden liet hij zich eenmaal op de volgende wijze uit: „Wie uit de kerk treedt, moet aan zijn geloof of liever aan zijn ongelooft een offer kunnen brengen. Den Roomschen neemt men het niet zoozeer kwalijk, wanneer zij „orthodox” zijn, d. w. z. wanneer zij aan hun geloof vasthouden, den Joden evenmin, in de Lutherischen kon men het niet dragen. Zij worden voor ketterijgers gescholden, wanneer zij de niet-orthodoxen, die het geloof aan den Bijbel en aan de waarheden der reformatie er aan gegeven hebben, willen weren.

Daar de evangelische orthodoxen door de pers